

הרב עזריאל אריאל

"בית האוצר" – מערכת לטיפול במעשרות ובנתינתם

ראשי פרקים:

הקדמה

- א. נתינת מעשר ראשון במיגזר הפרטי
- ב. נתינת מעשר ראשון במערכות גדולות
- ג. מטבע לחילול מעשר שני
- ד. נתינת מעשר עני במיגזר הפרטי
- ה. מעשר עני ממלכתי

הקדמה

הפרשת תרומות ומעשרות היא מצוה חדשה יחסית לחלק גדול מהציבור היושב בארץ. מאות שנים, עת היינו בגלות, המצוה כמעט ולא התקיימה. נדרש היה מאמץ חינוכי, לימודי והסברתי כדי להחדיר בציבור את החובה להפריש ואת דרך ההפרשה. קשה היה להחדיר עם זה גם את נושא **הנתינה של המעשרות**. ואכן החלק הזה של המצוה נותר מיותר ונדרש מאמץ מיוחד כדי שיתקיים בציבור גדול.

התהליך הזה מקביל למה שארע בתחילת ימי הבית השני. גם אז נקט עזרא הסופר פעולות מיוחדות כדי להחדיר מחדש את קיום המצוה ע"י שבי ציון, שלא הורגלו בה במשך שנות הגלות בבבל, והוצרך לקבוע את סדרי הנתינה של התרומות והמעשרות בצורה ממוסדת ומאורגנת באותה אמנה שנכרתה לאחר חג הסוכות. וכך נאמר שם (נחמיה י לח-מ):

"ואת ראשית עריסותינו ותרומותינו ופרי כל עץ תירוש ויצהר נביא לכהנים אל לשכות בית-א-להינו ומעשר אדמתנו ללוויים, והם הלויים המעשרים בכל ערי עבודתנו... והלוויים יעלו את מעשר המעשר לבית-א-להינו אל הלשכות לבית האוצר. כי אל הלשכות יביאו בני ישראל ובני לוי את תרומת הדגן, התירוש והיצהר..."

גם בספר מלאכי חוזר הנביא (הוא הוא עזרא הסופר) ומדגיש את חובת הנתינה של המעשרות. וכך זועק שם הנביא (ג ח-ט):

"היקבע אדם א-להים כי אתם קובעים אותי? ואמרתם: במה קבענוך? - המעשר והתרומה! במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים, הגוי כולו".

ולהסרת הקללה קורא הנביא (שם י):

"הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי, ובחנוני נא בזאת, אמר ה' צב-אות, אם לא אפתח לכם את ארובות השמים, והריקותי לכם ברכה עד בלי די".

חידושה של מצוות הנתינה הוא אפוא אחד האתגרים החשובים של דורנו, דור הגאולה השלישית. ועל כן נדרש להורות את הדרך לקיום המצוה, הן במיגזר הפרטי והן במערכות גדולות ובמערכת הציבורית.¹

א. נתינת מעשר ראשון במיגזר הפרטי

הייחוד של "בית האוצר" הוא חידוש נתינת המעשר הראשון ללוי בטבל ודאי. בשאלה זו נחלקו הדעות²: מנהג ארץ ישראל מקדמת דנא היה לתת את המעשר ללוי. וכך היא דעת רוב הפוסקים בדורות האחרונים, **שבטבבל ודאי יש חובה לתת את המעשר ללוי**, ואין להקל אלא בספק טבל (כגון: ספק אם הפירות מתוקנים, ספק אם גדלו אצל גוי, ספק אם גדלו בשטחי א"י שלא נתקדשו ע"י עולי בבל וספק אם גדלו בתוך בית). כדי לקיים את המצוה בהידור המרבי, הגיע "בית האוצר" להסכם עם לוי מיוחס (נצר למשפחת אלשיך מתימן, שבידה כתב יוחסין לאלף שנה), שהוא זה שיקבל את דמי המעשר.

אמנם לדעת החזו"א (שביעית סי' ה ס"ק יב) ישנה תקנת חכמים שלא לתת את המעשר ללוי בזה"ז, מחשש שמא ירבו רמאים שיציגו את עצמם כלוויים. אך מסתבר שגם החזו"א יודה שאם הלוי מקפיד לתרום את המעשר למוסדות תורה - אין בכך בעיה. וכפי שכתב החזו"א עצמו בדיון פדיון הבן, שמשום גזירה זו נהגו הכהנים להחזיר לאב את דמי הפדיון. וכך הסיק הרב עמיחי במאמרו שם. בכך שהלוי הבטיח לתרום את הכסף להחזקת מוסדות תורה, יוגשם גם התוכן הרעיוני של נתינת המעשר, שהוא להגביר את לימוד התורה בעם ישראל.³

ההימנעות מנתינת המעשר יכולה ליצור כמה בעיות הלכתיות:

1. הראשל"צ הגר"מ אליהו העיר לנו שאין אפשרות לברך על אכילת פרי של מעשר ראשון שלא ניתן ללוי, ככל גזל שאי אפשר לברך על מצוה שנעשתה בו (ב"ק צד ע"א, שו"ע אורח סי' כה סעי' יד).⁴
2. יש פוסלים לברכה אתרוג של מעשר ראשון שלא ניתן ללוי.⁵
3. יש פוסלים מצה ומרור של מעשר ראשון שלא ניתן ללוי.⁶

אלא שכאן מתעוררת הבעיה המעשית: איך לבצע את הנתינה הלכה למעשה? מה יעשה בעל גינה שקוטף אשכול ענבים מהעץ? האם יספור 20 גרגרים ויריץ לחפש לוי שיקבל אותם? מה תעשה עקרת בית שמגיעה מקניות בשוק (במה שחייב

1. ועי' פסקי הגר"מ אליהו שליט"א (אמונת עתיך 9 עמ' 11).

2. עי' מאמרו של הרב יהודה הלוי עמיחי (לעיל עמ' 280).

3. עפ"י ספר החינוך (מצוה שצה).

4. ועי' פסקי הגר"מ אליהו שליט"א (שם).

5. ראה מאמרו "אתרוג, מצה ומרור של מעשר" (להלן עמ' 307 אות ד').

6. ראה במאמר הנ"ל (עמ' 309 אות ו'). ועי' מאמרו של אמו"ר, הרה"ג יעקב אריאל שליט"א, "מרור

של מעשר ראשון מספק" עמ' 298.

במעשרות בוודאות)? האם היא תכין שקית עם עגבניה וחצי, 3/4 מלפפון ו-1/10 אבטיח ותתן ללוי אחרי יומיים?

כבר חז"ל הכירו את הבעיה בזמנם, ותקנו תקנה מעשית לביצוע של נתינת התרומות והמעשרות לכהן, ללוי ולעני. וכך נאמר במשנה (גיטין פ"ג מ"ז):
 "המלוה מעות את הכהן ואת הלוי ואת העני להיות מפריש עליהן מחלקן, מפריש עליהן בחזקת שהן קיימין".

פירוש הדברים: המפריש נותן ללוי הלוואה מראש על הערך המשוער של המעשר; ומוסכם ביניהם, **שפירעון ההלוואה יהיה מפירות מעשר ראשון** שיגיעו מן המפריש ללוי במשך הזמן. בשעת ההפרשה, המפריש מזכה את המעשר ללוי באמצעות מעשה קנין. אח"כ הוא לוקח את המעשר בחזרה לעצמו, ומקזז את המחיר מן החוב.

מכיון שטבל ודאי מצוי בעיקר כמה שגדל הבתים, גובשה דרך מעשית לנתינת מעשר ראשון במה שגדל בגינות שליד הבתים; וממנה ניתן יהיה להסיק למקרים דומים.

איך קובעים את הסכום של ההלוואה בגינה שליד הבית? הערכתנו היא שבגינה, גם אם יש בה מספר גדול של עצי פרי (עד 15) ממינים שונים - כמות הפרי אינה עוברת את ה-150 ק"ג לשנה, ובמקרים רבים היא בסך הכל 10-20 ק"ג לשנה. ערך המעשר לשנה, לפי זה, הוא לכל היותר 50 שקל לשנה לפי מחיר קימעונאי. אך בדרך כלל, מכיון שמדובר בכמויות מאד קטנות בכל פעם ובאיכות ירודה יחסית לתוצרת הנמכרת בחנויות - נראה שהמחיר של המעשר למעשה הוא כ-25 שקל לשנה. מדברי הגמרא (גיטין ל ע"א) משמע שאפשר לתת את ההלוואה בשער הזול ועפ"י הערכה כללית, כאשר שני הצדדים מסכימים לספוג את ההפרש שיהיה בין ההערכה הראשונית לבין התוצאה שתהיה בסוף. לכן קבענו תעריף אחיד של **25 שקלים לשנה** לכל גינה. (ומומלץ לכל אדם, אף אם אין לו גינה בחצר הבית, לתת סכום קטן ללוי, למקרה שיגיע לידי טבל ודאי).

בעל גינה היודע שכמות הפירות אצלו שונה בהרבה ממה שכתבנו כאן, מן הראוי שיערוך בעצמו את התחשיב של מחיר המעשר, ויתן את ההלוואה עפ"י הסכום שיגיע אליו בעצמו.

כדי שדרך זו - של נתינה ע"י הלוואה מראש - אכן תועיל, צריך להקנות את המעשר ללוי לאחר ההפרשה. הדרך הפשוטה של ההקנאה ללוי היא באמצעות דין "מכירי לוויים" (גיטין ל ע"א). ושני הסברים עיקריים נאמרו לדין זה:

1. רש"י (גיטין שם ד"ה במכיר) מסביר, שהמעשר הוא ממון של כלל שבט הלוויים. ברגע שכל הלוויים יודעים שמפריש זה רגיל לתת את המעשר ללוי מסויים - הם **מתיאשים ממנו**, וממילא אותו לוי נשאר לבדו.
2. לדעת בעלי התוס' (ב"ב קכג ע"ב ד"ה הכא) הלכה זו נובעת מדין "**מתנה מועטת**", שמי שמבטיח לחבירו - אסור לו לחזור בו.

מִן הָרֶאשֶׁל"צ, הָגֵר"מ אֵלָיו שְׁלִיט"א, הוֹרָה שְׁנִיתָן לִיצוֹר "מְכִיר" ע"י הַתְּחִיבוֹת בְּפָנֵי הָלוֹי (בע"פ או בכתב), שִׁיחִיה רָגִיל לַתֵּת אֶת הַמַּעֲשֵׁר רַק אֵלָיו. הַנְּחִיָּה זֹאת מִסְתַּמַּכֶּת עַל שִׁטַּת בְּעָלֵי הַתּוֹס'. לִשְׁטֵת רִש"י, הָאוֹמֵר שֶׁכָּל הַלוֹוִיִּים הָאֲחֵרִים מִתִּיַּאשִׁים, הַדָּבָר יוֹתֵר פְּשוּט כְּשֶׁמְדוֹבֵר בַּמַּעֲשֵׁר רֵאשׁוֹן הַיּוֹם. שֶׁהִרִי הַמִּנְהָג הַמְּקוּבָּל הוּא לִסְמוֹךְ עַל אוֹתָם פּוֹסְקִים, שֶׁמְקִילִים וְאוֹמְרִים שֶׁלֹּא לַתֵּת אֶת הַמַּעֲשֵׁר, וּמִמִּילָא כָּל הַלוֹוִיִּים מִתִּיַּאשִׁים חוּץ מֵאוֹתוֹ לֹוִי שִׁיּוֹדֵעַ שֶׁהוּא אִמּוֹר לִקְבֹּל אֶת הַמַּעֲשֵׁר.⁷

חֲזוּזָה הַהִלּוּאָה לַמַּעֲשֵׁר רֵאשׁוֹן ב"בֵּית הָאוֹצֵר"

הַסָּכֵם

בֵּין: מֵר _____, לַהֲלֹךְ: הַמִּלּוּה.
לְבֵין: מֵר _____ הָלוֹי _____, ע"י מִיּוֹפָה כּוֹחוֹ הָרֵב _____ לַהֲלֹךְ: הַלוּוֹה.

הַלוּוֹה מֵאֲשֶׁר אֶת קִבְלַת הַהִלּוּאָה בֶּסֶךְ 25 ש"ח, וּמִתְחַיֵּב לִפְרוֹעַ אוֹתָהּ בְּתַנָּאִים שִׁיִּקְבְּעוּ לַהֲלֹךְ:

1. פִּירְעוֹן הַהִלּוּאָה יוֹכֵל לִהְיוֹת מִפִּירוֹת "מַעֲשֵׁר רֵאשׁוֹן" שִׁיִּגְעוּ מִהַמִּלּוּה לַלוּוֹה בְּמִשָּׁךְ שָׁנָה אַחַת, הַחֵל מִיּוֹם כְּנִיסַת חֲזוּזָה זֶה לַתּוֹקֵף.
2. מוֹסָכֶם בֵּין הַצַּדִּידִים שֶׁמַּחִיר הַפִּירוֹת, לְצוֹרֵךְ חֲזוּזָה זֶה, יִהְיֶה 25 ש"ח.
3. הַמִּלּוּה מִבְּטִיחַ שִׁיִּהְיֶה רָגִיל לַתֵּת בְּאוֹפֵן קְבוּעַ אֶת הַמַּעֲשֵׁר הָרֵאשׁוֹן שִׁיִּהְיֶה בְּרִשְׁתּוֹ רַק לַלוּוֹה וְלֹא לְאַחֵר, וְדִינוּ יִהְיֶה כ"מְכִיר לִוִּיִּים".
4. הַלוּוֹה זֶה תִּהְיֶה כְּפוּפָה לַתְּקִנּוֹת חֲז"ל (גִּיטִין דף ל).
5. הַלוּוֹה יִהְיֶה רִשְׁאִי, אִם יִרְצֶה, לִפְרוֹעַ אֶת הַחֹב בְּמִזְמוֹן.
6. חֲזוּזָה זֶה יִכְנֹס לַתּוֹקֵף עִם קִבְלַת הַכֶּסֶף לְיַד הַלוּוֹה אוֹ נִצְיָגוֹ.

וּבִאֲנֵנוּ עַל הַחֲתוּם בְּתֹארִיךְ _____:

הַמִּלּוּה: _____ הַלוּוֹה: _____

* בְּאִמְרֵת נּוֹסַח הַהִפְרָשָׁה, מִן רֵאוּי הַלוֹסִיף:

הַמַּעֲשֵׁר הָרֵאשׁוֹן יִהְיֶה קְנוֹי לְלוֹי עַפ"י הַהִסָּכֵם שֶׁנִּחְתַּם עִימוֹ.

ב. נְתִינַת מַעֲשֵׁר רֵאשׁוֹן בַּמַּעֲרֻכּוֹת גְּדוּלוֹת

כֹּאשֶׁר מְדוּבֵר בַּמַּעֲרֻכּוֹת גְּדוּלוֹת יוֹתֵר, כְּגוֹן: חֻקְלָאִי, סִיטוֹנָאִי אוֹ מִפְעַל תַּעֲשִׂיָּה - קֶשֶׁה מְאֹד לַעֲמוֹד בַּמַּחִיר הַכִּלְכִּלִי שֶׁל נְתִינַת הַמַּעֲשֵׁר לְלוֹי לְפִי עֵרְכוֹ בְּשׁוּק. בְּשַׁעֲתָה הַדּוּחַק יֵשׁ מְקוֹם לְשִׁקּוֹל נְתִינַת הַלוּוֹהָ גַם בְּסָכּוֹם נִמּוֹךְ. אֵךְ נְתִינַת סָכּוֹם סִימְלִי הִיא בְּעִייתִית מְאֹד, מְכַמָּה טַעֲמִים (רֹאה בַּהֲרַחְבָּה בְּמֵאֲמָרֵנוּ: "דְּרִכֵּי נְתִינַת מַעֲשֵׁר עֲנִי" - "הַתּוֹרָה וְהָאֲרָץ" ב' עמ' 99-104):

7. וְעִי' מֵאֲמָרֵנוּ "אֲתִירוֹג, מִצָּה וּמִרְרוֹר שֶׁל מַעֲשֵׁר" (עמ' 311 נִסְפַח, הַע' 5).

1. מהר"י קורקוס כותב בתשובה (מובאת בשו"ת אבקת רוכל סי' טז ובשו"ת הרדב"ז סי' שמ) שהדבר אסור משום "כהן המסייע בבית הגרנות".
2. בנוסף לכך כותב מהר"י קורקוס (שם) שהדבר אסור משום שיש בזה הערמה פסולה.
3. לדעת הרמב"ן (גיטין ל ע"ב ד"ת ד"ה תני, וכן במלחמות, לרי"ף דף טז ע"ב ד"ה ועוד) ועוד ראשונים, תקנת ההלוואה מראש ניתנה רק למצב שבו נותנים את הערך האמיתי.

אעפ"כ, כתבו מרן הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סי' לו) והגרי"מ טוקצ'קנסקי (עיר הקודש והמקדש ח"ג עמ' עב סעי' ד) שניתן להקל בשעת הדחק לבצע הלוואה במחיר סימלי.

אך נראה שעדיף להדריך את משגיחי הכשרות שלא לסמוך על הלוואה אלא לבצע קנין מבעל הבית ללוי, ואח"כ להקנות לו בחזרה את המעשר. וכ"כ הגרי"מ טוקצ'קנסקי (שם) שהמנהג בפתח תקוה היה, שהמשגיח, שהוא לוי, זוכה במעשר ומקנה אותו לבעלים בחזרה. יתירה מזאת מובא בכרם ציון (פרק לו סעי' יח) בשם הפר"ח (שו"ת מים חיים סי' ה), שהנותן מעשר ללוי ולא הסכים לקבל - יצא בכך ידי חובת נתינה.

דרך נוספת לשעת הדחק מציע הגר"ע הדאיה (שו"ת ישכיל עבדי ח"ה יו"ד סי' כז סוף אות ב), לומר בסדר הפרשת המעשר: "ומחולל על פרוטה שאתן ללוי שיימצא ראשון".

ג. מטבע לחילול מעשר שני

במסגרת הטיפול במעשרות ב"בית האוצר" נכללת מטבע לחילול מעשר שני. הכנת המטבע במסגרת "בית האוצר" מסייעת למנויים בכמה היבטים:

1. הדאגה לרוקן את המטבע מקדושתה בכל פעם שהיא מתמלאת. (בערכים של היום, מרחשון תשנ"ט, ערך הפרוטה הוא בין 2 ל-2.5 אג', ובמטבע של 10 שקלים יש אפשרות לכ-400-500 חילולים. דווקא משום כך יש חשש שהאדם ישכח מקיומה של המטבע ולא ידאג לחלל אותה בזמן).
2. שמירת המטבע והטיפול בה בזמן ביעור המעשרות.
3. סידור "חלק חמור" או "פרוטה חמורה" בכל מטבע.

עפ"י הוראת הראשול"צ, הגר"מ אליהו שליט"א, **נקבע שהמטבעות תהיינה שייכות לחברי "בית האוצר"**.⁸ בכל מטבע של 10 שקלים ישנם 17 שותפים, ולכל אחד מהם יש אפשרות לכ-20 חילולים בכל יום.

האחראי על "בית האוצר" הוא שותף בכל אחת מהמטבעות, ומכוח זה יש לו סמכות לחלל את קדושתה בכל יום. את האפשרות הזאת למדנו מדין הפרשת תרו"מ

8. בענין זה, עיי' מאמרו של הרב אהוד אחיטוב עמ' 217.

בשותפים. על כך נאמר במשנה (תרומות פ"ג מ"ג) **שהם יכולים לתקן את הפירות המשותפים ללא צורך בקבלת רשות** מפורשת זה מזה או במינוי שליחות מפורש זה לזה.

ב"בית האוצר" ישנה הקפדה על רישום מסודר של המטבעות ושל המנויים להם שייכת כל מטבע. זאת מפני שאם המפריש אינו מחלל על **מטבע מסויימת** - החילול אינו מועיל. המקור לכך הוא במה שכתב הכס"מ (מע"ש פ"ד הט"ו), שמה שנאמר: "האומר מעשר שני מחולל על סלע שתעלה בידי מכיס זה... הרי זה חילל" - מועיל רק למ"ד "יש ברירה". ומכאן שאם לא יהיה ברור של אותה מטבע (או למ"ד "אין ברירה") - החילול אינו מועיל⁹.

סדר החילול מושפע מכך שהמטבע שייכת למפריש. כידוע, המחלל מעשר שני שלו על מטבע שלו - מוסיף חומש, ואילו המחלל מעשר שני שלו על מטבע של חברו - אינו מוסיף חומש (רמב"ם מע"ש פ"ה ה"א-ה"ח). לאור זאת, חברי "בית האוצר", שהם שותפים בבעלות על המטבעות, **צריכים להוסיף חומש בחילול**.

אבל גם זה לא תמיד פשוט. **ישנם מקרים בהם אין מוסיפים חומש**, כגון: אדם המפריש מעשרות ומחלל מעשר שני של אדם אחר¹⁰, אשה המחללת מע"ש שלה¹¹ או אדם המחלל את המטבע שלו על מטבע אחר¹².

הפוסקים בדורנו העירו, **שאם אדם מוסיף חומש במקרה שבו אין צורך להוסיף - החילול לא חל**. וזאת מפני שבמקרה כזה הפרוטה נחלקת לשני חלקים: חלק אחד עבור הקרן, שהיא קדושה בקדושת מעשר שני, וחלק שני עבור החומש, שהוא חולין. ואז יוצא שהקרן עצמה מתחללת על פחות מפרוטה. (מנחת שלמה סי' סז אות יד). מהסיבה הזאת הנחינו את כל מנויי "בית האוצר" לומר בכל הפרשה שהמעשר יהיה מחולל על פרוטה ורבע¹³.

הצורך ב"פרוטה חמורה" - נדיר בדרך כלל. אך הבעיה מצויה בגינות פרטיות. אם אדם קוטף מן העץ פרי בודד קטן ומפריש ממנו תרומ"מ - המעשר אינו שווה פרוטה, ואז יש מחלוקת אם אפשר לחלל אותו. אבל אם יש באותה מטבע חלק שכבר נתפס בקדושת מעשר שני - אפשר לחלל עליה מעשר שאינו שווה פרוטה, לכל הדעות¹⁴.

9. וכן יש להביא ראיה מהתוספתא (מע"ש פ"ג הי"ז), מהתוס' ישנים (יומא נו ע"ב ד"ה ומיחל) ומהרש"ס (תרומות כט ע"ב).

10. רמב"ם מע"ש (פ"ה ה"א-ה"ח).

11. רמב"ם (מע"ש פ"ה ה"ב); שמירת שבת כהלכתה (פרק יא הע' פג).

12. לדעת הרמב"ם (מע"ש פ"ה הי"ג) אינו מוסיף חומש; ולדעת התוס' (ב"מ נד ע"ב ד"ה ולא) יש להוסיף חומש.

13. ויש שהצריכו לומר כך גם בלאו הכי: תוס' (גיטין סה ע"א ד"ה ואמה); חזו"א (דמאי סי' טו ס"ק יא); כרם ציון (פרק מא סעי' טז).

14. בענין זה עי' בהרחבה במאמרו של הרב אהוד אחיטוב עמ' 219.

אופן ההכנה של המטבעות נעשה עפ"י שיטתו של מרן הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סי' גג-נד). לדעתו, כדי שאפשר יהיה לחלל לכתחילה מעשר שאינו שווה פרוטה, צריך שהחילול הראשון יהיה בשוויו דווקא¹⁵.

הכנת "החלק החמור" נעשתה ע"י חילול מעשר שני של חיטה שגדלה באחד היישובים בהר חברון. על כל מטבע חולל מעשר שני ששוויו היה כ-10 אג'. החילול היה לפי אותו ערך ולא על פרוטה בודדת.

ד. נתינת מעשר עני במיגזר הפרטי

דרכי הנתינה של מעשר עני אינן שונות בהרבה מדרכי נתינת מעשר ראשון, למעט מספר נקודות:

1. הלוי אינו מוגבל במספר המתנות שהוא יכול לקבל. הוא נשאר לוי בכל מקרה. העני, לעומת זאת, לאחר שקיבל מתנות רבות - נעשה עשיר. ואז, לא זו בלבד שאינו יכול לקבל עוד מעשר עני, הוא גם יוצר בעיה לכל מי שנתן לו הלוואה מראש בהסתמך על המעשר שיקבל. מרגע שהוא הפך לעשיר - הוא לא יכול לקבל עוד מעשר עני מן המלוים הקודמים שלו, ואז אין הם יוצאים ידי חובת נתינה ע"י ההסכם שחתמו עמו. וכך מבואר בגמרא (גיטין ל ע"ב) שאם העני מתעשר - המלוה מפסיד את חובו, ואת כל המעשר שיפריש בהמשך, עליו לתת לעני אחר.

2. יש דעה בירושלמי (גיטין פ"ג ה"ז) שאף שיש דין "מכיר" בכהן ולוי - אין דין "מכיר" בעני. מו"ר הגר"א שפירא הסביר שמכיון שהעני עשוי להתעשר - אין לראות בעניות מצב קבוע. ולכן לא שייך דין "מכיר עני" בעני בודד. עם זאת, חידש הגר"א שפירא שכאשר מדובר במוסד של צדקה - שם יש קביעות, שכן העניים הפרטיים מתחלפים והמוסד נשאר על עמדו.

מסיבות אלו הוקם ליד "בית האוצר" ועד צדקה המטפל בקבוצה של עניים קבועים, שהופנו אליו ע"י גבאי צדקה נאמנים וע"י מחלקות רווחה מהימנות, וכל מעשר העני של חברי "בית האוצר" יינתן להם. ההסכם יחתם בין המלוה לבין מוסד הצדקה.

למשקים גדולים, שאינם יכולים לפעול עפ"י הדרך המוצעת, אנו מציעים לבחור את הדרך המעשית לקיום המצוה בהתייעצות עם הרבנים המקומיים או עם צוות הרבנים במכון התורה והארץ¹⁶.

15. עי' מאמר הרב אחיטוב שם.

16. ראה מאמרנו: "דרכי נתינת מעשר עני" ("התורה והארץ" ב' עמ' 97-105, וכן בחוזה ההלוואה שבעמ' 119).

חזקה ההלוואה למעשר עני

הסכם

בין: מר _____, להלן: המלוה.
לבין: וועד הצדקה שליד "בית האוצר", ע"י מיופה כוחו הרב _____ להלן: הלווה.

הלווה מאשר את קבלת ההלוואה בסך 25 ש"ח, ומתחייב לפרוע אותה בתנאים שייקבעו להלן:

1. **פירעון ההלוואה** יוכל להיות מפירות "מעשר עני" שיגיעו מהמלוה ללווה עד ראש חודש תמוז, בשנה שלאחר כניסת חזקה זה לתוקף.
2. מוסכם בין הצדדים **שמחיר הפירות**, לצורך חזקה זה, יהיה 25 ש"ח.
3. המלוה מבטיח שיהיה רגיל לתת באופן קבוע את מעשר העני שיהיה ברשותו רק ללווה ולא לאחר, ודינו יהיה כ"מכירי עניים". התחייבות זו לא תחול על כספי צדקה.
4. הלוואה זו תהיה **כפופה לתקנות חז"ל** (גיטין דף ל).
5. הלווה יהיה רשאי, אם ירצה, לפרוע את החוב במזומן.
6. חזקה זה יכנס לתוקף עם קבלת הכסף לידי הלווה או נציגו.

ובאנו על החתום בתאריך _____:

המלוה: _____ הלווה: _____

* באמירת נוסח ההפרשה, מן ראוי להוסיף:
מעשר העני יהיה קנוי לעניים עפ"י ההסכם שנחתם עם "בית האוצר".

ה. מעשר עני ממלכתי

ברשותה של המדינה יש כמויות גדולות של תוצרת חקלאית החייבת בהפרשת תרו"מ (כגון: פירות וירקות שהצבא רוכש, ועוד). חלק גדול מתוצרת זו הוא טבל ודאי, שיש חובה לתת ממנו מעשר עני. מדינת ישראל נותנת מתקציבה סכומי כסף גדולים לצרכי צדקה, בעיקר באמצעות משרדי העבודה והרווחה, הבריאות, הקליטה והדתות.

השאלה הנשאלת היא¹⁷: מה נדרש לעשות כדי שמדינת ישראל תקיים נתינה של מעשר עני, ולא נימצא כולנו שותפים בגזל מתנות עניים ח"ו?

17. שאלה זו נשלחה אל הרה"ג שלמה עמאר שליט"א, אב"ד בפתח תקוה. תשובתו פורסמה ב"תנובות שדה" (גיליון 9).

לשם כך יש לעמוד על מספר נקודות:

1. **פורע חובו במעשר עני:** לפי ההלכה, אין אדם פורע חובו במעשר עני. אם המדינה חייבת לתת כסף לעניים מכוח החוק (למשל, חוק ביטוח בריאות ממלכתי, חוק הביטוח הלאומי, חוק הסיעוד, חוק חינוך חובה וכדו'), לכאורה איננה יכולה לתת לשם כך דמי מעשר עני. אם כי יש מקום לומר שמכיון שחוב זה לא נקבע ע"י איזושהי מערכת משפט שמחוץ למדינה, ואף לא עפ"י דין תורה, אלא ע"י חוק שהמדינה עצמה חוקקה וחייבה בו את עצמה, ובידה לבטלו אם תרצה - אין זה "חוב" לענין זה. ניתן לפתור את הבעיה ע"י קביעה שדמי מעשר עני יהיו רק תקציבים נוספים ולא תקציבים הקבועים בחוק, שניתן לתבוע את המדינה אם לא תתן אותם.

2. **מה לי הן, מה לי דמיהן:** אם ננקוט כדעת הרדב"ז בתשובה (ח"א סי' שמ), הסובר שניתן לתת לעני את דמי המעשר, משום ד"מה לי הן, מה לי דמיהן", לכאורה המצוה כבר מתקיימת. המדינה לוקחת לעצמה את מעשר העני, ונותנת לעניים את דמיו. אבל נראה שקשה להסתמך על כך. אמנם שיטת הרדב"ז נתקבלה ע"י כמה מן הפוסקים (מחנ"א זכיה ומתנה סי' ט) לפחות כפיתרון לשעת הדחק¹⁸; אבל רבים החולקים עליה¹⁹. ועל כן נראה לענ"ד שלא רצוי לסמוך על כך לכתחילה. אבל במקום שבו אין עניים מצויים, אכן אפשר לכתחילה לתת את הדמים. כך פסק השו"ע (יו"ד סי' סא סעי' י) בענין מתנות כהונה, ואין על כך חולק. ומסתבר שהוא הדין למעשר עני. אלא שקשה לסמוך על כך בנד"ד, מפני שייתכן שעניים מצויים במקום שבו נמצא מעשר העני של המדינה.

3. **כוונה בנתינת דמי מעשר עני:** בעיה נוספת היא הכוונה בנתינה. אמנם המדינה נותנת תמיכה לעניים. אבל אם אין כוונה מפורשת לראות בכך דמי מעשר עני - כאשר הדבר ידוע גם לעוסקים בפירות וגם לנותנים לעניים - ספק גדול אם המדינה יוצאת בכך ידי חובתה. אף אם נאמר שמצוות אינן צריכות כוונה - ובמיוחד כאשר מדובר במצוות שבין אדם לחבירו - יש לומר שהחלפת המעשר בכסף בוודאי צריכה כוונה.

מן האמור עולה שאם רצוננו לקיים את המצוה כמאמרה, עלינו לדאוג לכך שהמעשר יוקנה לעניים באמצעות מעשה קנין; - דבר שיש בו קשיים מעשיים רבים.

אך יש להעיר שמכיון שהמדינה לקחה על עצמה אחריות לפרנסת העניים שבין אזרחיה, יש מקום לומר שהיא עצמה מוגדרת כ"גבאי צדקה" וכ"יד עניים" (א"כ נאמר שרק בני אדם יכולים להיחשב כ"יד עניים" ולא גופים ציבוריים). ואם כנים דברינו, יש

18. כך הורה הגר"מ אליהו שליט"א. וכך נמסר בשם הגר"ש אלישיב שליט"א, בצירוף שיקולים נוספים.

19. מהר"י קורקוס (מובא בשו"ת אבקת רוכל סי' טז ובשו"ת הרדב"ז ח"א סי' שמ); פר"ח (יו"ד סי' סא ס"ק טז); דרכ"ת (סי' סא ס"ק נט); כף החיים (יו"ד סי' סא ס"ק נג); חזו"א (מעשרות סי' ח ס"ק ה ד"ה עודדן).

לדון בדינו של בעל פירות שהוא גם גבאי צדקה, וידו כ"יד עניים". האם הוא צריך לעשות מעשה קנין בשעה שהוא מפריש מעשר עני?

הרוגאצ'ובי (צפנת פענח הל' אישות פי"ב הט"ו דף מו טור א) והמקדש דוד (זרעים סי' נח סעי' א) מבארים את מנהגו של ר' עקיבא, שבמצב של ספק בין מעשר שני למעשר עני פדה את המעשר ונתנו לעניים. הם מסבירים שבעצם היה עליו ללכת לקולא, אלא שמכיון שר' עקיבא היה גבאי צדקה, אינו יכול להיחשב כ"מוחזק" כנגד העניים. ולכן היה עליו ללכת לחומרא, אף שבעלמא אזלינן לקולא.

אם נקבל את דבריהם, יש לדון אם יש ללמוד מכאן גם לדיני קניינים, ולומר שגבאי צדקה המחזיק ממון עניים ברשותו קונה להם בקנין "חצר". ואם אכן סברה זו נכונה, יש לומר שגבאי צדקה אינו צריך מעשה קנין כאשר הוא מפריש מעשר עני, מפני שרשותו היא רשות עניים. וא"כ הוא הדין למעשר עני הנמצא ברשותו של המדינה.

בנוסף לכך יש לסמוך על מה שפסק הרמ"א (ח"מ סי' קסג סעי' ג) שציבור אינו צריך קנין. אלא שצ"ע אם הדברים אמורים גם בדשלב"ל.

לסיכום, הצעתנו היא כזאת:

1. להעריך מה הם דמי מעשר העני שיהיו ברשות המדינה בשנות מעשר העני.
2. להעריך את התקציבים ה"חופשיים" ההולכים למטרות צדקה גמורות, ולבדוק אם אכן הם מגיעים לדמי המעשר.
3. להכין טופס שעליו יחתמו האנשים המוסמכים לכך, שיקבע שדמי מעשר העני שיופרש מתוצרת חקלאית השייכת למדינה יינתן לעניים באמצעות סעיפים אלו ואחרים של התקציב.
4. עדיפות גבוהה יותר תהיה למתן תוספת תקציב (דבר הנעשה בין כה וכה בדרך כלל) שיוגדר במפורש כדמי מעשר עני בספר התקציב. ומן הראוי להזדרז ולעשות זאת עתה, לפני הגשת התקציב של השנה הבאה.

נוסח הטופס

1. כל מעשר העני מן הטבל החייב במעשר עני ונמצא ברשות מדינת ישראל הו יהיה ברשותה בשנים ____ - הרי הוא קנוי למר _____ שר העבודה והרווחה בממשלת ישראל, שידו כ"יד עניים".
 2. מעשר עני זה יוחזר לשימוש המיועד לו תמורת סך _____ שקל, המופיעים בתקציב משרד העבודה והרווחה תחת השם: "_____".
- ובאנו על החתום ביום _____,

שר העבודה והרווחה שר האוצר